

NIEUWSBRIEF 108

Een uitgave van de Stichting Drukwerk in de Marge, ISSN 1382-1962, april 2004

Van het bestuur

Ere-contribuanten

Met veel genoegen heeft het bestuur tijdens de jaarvergadering 2003 twee nieuwe ere-contribuanten benoemd; Gerard Post van der Molen en Nol Sanders.

In het 28-jarig bestaan zijn slechts vier mensen hiervoor in aanmerking gekomen. De eerste twee waren M. B. B. Nijkerk en B. van Wees, beiden vanwege hun grote verdiensten op het gebied van het schone boek. Jaren later is Ernst Braches geëerd bij zijn afscheid als bibliothecaris van de Universiteits Bibliotheek Amsterdam, vanwege zijn spilfunctie bij de oprichting van de Stichting Drukwerk in de Marge. En weer later Huib van Krimpen vanwege zijn vele activiteiten verricht voor de stichting.

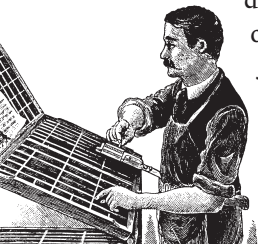
Voor het overgrote deel van onze contribuanten is een verdere toelichting op de werkzaamheden van de nieuwe ere-contribuanten voor de stichting nauwelijks nodig. Toch is het goed om enkele steekwoorden aan hun namen te verbinden.



Gerard is de initiator en drijvende kracht achter ondersteuning op vooral technisch gebied van de drukkende contribuanten. Zo schreef hij het vademecum *Tot de laatste bout* en organiseert de zo belangrijke werkzaamheden van Tjitse Mast en Chris Schults. Het deed het bestuur bijzonder genoegen tijdens de jaarvergadering hem ook de verschijning in boekvorm van de vier door hem gehouden lezingen in het Teylers Museum aan te bieden. Nol Sanders is vanaf de oprichting bij het wel en wee van

de stichting betrokken geweest, jaren lang in de functie van penningmeester. Daarnaast beheert hij de bekende en nauw aan de stichting gelieerde boekwinkel Minotaurus, ons informele 'clubhuis'. Beiden hebben de benoeming aanvaard en ontvingen ten bewijze daarvan een prachtige door Hans van Eijk gedrukte oorkonde.

Jan Keijser



Boekkunstbeurs 2004 en 2005

De data van de komende boekkunstbeurzen: 20 en 21 november 2004 en 19 en 20 november 2005.

Omslag

Het omslag van deze nieuwsbrief werd verzorgd door Kopwit (Dominiek van Gent) en gedrukt door Mostert & Van Onderen! te Leiden.

Financieel overzicht 2003

<i>Inkomsten</i>		<i>Uitgaven</i>	
Saldo Postbank 01.01.03	€ 18.665,78	Nieuwsbrieven	€ 6.119,90
Ontvangen contributies	12.270,27	Portokosten	2.304,08
Verkoop bulletins	144,40	Boekkunstbeurs 2002	3.181,66
Verkoop vademecum	97,50	Boekkunstbeurs 2003	306,-
Verkoop lood en oud ijzer	105,-	Advertentiekosten beurs 2003	621,97
Ontvangen rente	415,96	Beurskosten Paradiso 2003	64,60
Aflossing St. Minotaurus*	1.500,-	Administratiekosten	420,18
		Bankkosten	48,50
		Website	60,99
		Inventarisatie drukkers	192,68
		Jaarbijdrage KvK	5,95
		Koppermaandagprent 2003	310,10
		Koppermaandagprenten- boek 2003	391,09
		Bijdrage Tiele-stichting	250,-
		Bijdrage Conservering Middelburg	500,-
		Bijdrage kosten postbus	169,50
		Saldo Postbank 31.12.02	18.251,71
	<hr/>		<hr/>
	€ 33.198,91		€ 33.198,91

* Restant lening Stichting Minotaurus Boekwinkel € 13.749,90

Begroting 2004

<i>Inkomsten</i>		<i>Uitgaven</i>	
Contributies	€ 12.500,-	Nieuwsbrieven	€ 6.000,-
Rente	400,-	Portokosten	2.500,-
Aflossing St. Minotaurus	1500,-	Boekkunstbeurs 2003	3.500,-
Verkoop publicaties	100,-	Administratiekosten	400,-
		Bankkosten	50,-
		Beurskosten DRUKsel 2004	100,-
		Beurskosten Paradiso 2004	75,-
		Website	250,-
		Jaarbijdrage KvK	30,-
		Bijdrage Tiele-stichting	250,-
		Bijdrage kosten postbus	56,50
		Projecten	1000,-
		Saldo	288,50
	<hr/>		<hr/>
	€ 14.500,-		€ 14.500,-

Frans den Breejen
penningmeester

Nieuwe leden

De afgelopen maanden hebben zich een flink aantal nieuwe contribuanten aangemeld. We verwelkomen:

Albert Besseling, Doetinchem
Albert Cnossen, Apeldoorn
Frank Divendal, Alkmaar
A. en E. F. van der Heide, Leiden
Hogeschool voor de Kunsten, Utrecht
Hedwig Kempnaers, Turnhout
(België)
Peter de Jong, Den Hoorn (ZH)
Sem Mertens, Antwerpen (België)
Arie Niks, Doesburg
Peter Nobel, Rotterdam
André Olgers, Haarlem
Toine Post, Ankeveen
E. H. Schuyer, Wassenaar

David Somers, Lipperscheid
(Luxemburg)
Aad van der Spek, Leiden
Stichting Grafische Werkplaats,
Amsterdam
Uitgeverij de Weideblik, Varik
Uitgeverij Nestor, Amsterdam
Ine van de Ven, 's-Hertogenbosch
Lies Verdenius, Amsterdam
Vereniging voor Originiele Grafiek,
Den Haag
Anja Verhart, Den Haag
Wim Vogel, Haarlem

Van de Werkgroep techniek & informatie

Het tweehonderdste reparatieverzoek!

Zondag 29 februari was een historische dag. Niet alleen was dit de eerste schrikkel-dag van het millennium, maar tevens kwam die dag het zooste reparatieverzoek voor een pers binnen.

Ik kan niet ontkennen dat het woord ‘historisch’ aan devaluatie onderhevig is. Het lijkt erop alsof aan elke maatschappelijke oprisping tegenwoordig de kwalificatie historisch verbonden wordt en dat klinkt langzamerhand net zo clichématig en oubollig als het woord ‘nieuw’ in de reclame. Toch weet ik geen beter woord dan ‘historisch’ te vinden voor de prestaties die onze twee technici, Chris en Tjitze van het Technisch Netwerk, de afgelopen jaren geleverd hebben. Omdat het woord historisch hier op een beperkt gebied (persreparaties binnen de stichting) en een beperkte periode (een decennium) slaat, lijkt mij deze kwalificatie voor beiden echter verantwoord.

De zooste reparatiemelding. Alle reden om deze stugge werkers eens in het zonnetje te zetten. Chris ken ik al vanaf begin jaren tachtig. Mijn rollenwagen van de Victoria haperde en wat ik ook deed, repareren lukte niet. Gebeld naar de machinehandel Van Dijk en het probleem voorgelegd. De directeur raadde me aan om Chris maar even te bellen. De ‘moderne’ technici snaptten toch niks van die oude machines, maar Chris wel: zijn wieg had in een drukkerij gestaan en hij had zijn hele leven persen gerepareerd. Hij kende alle merken en soorten en de specifieke problemen per type. Bovendien zouden de kosten anders helemaal uit de pan rijzen, want de Van Dijk-technici zouden eerst van alles moeten uitzoeken en daarna moeten improviseren: niet alleen wist men er niets meer van, maar onderdelen waren er bovendien ook niet meer.

Een week later stond Chris in mijn berghok en voor de koffie koud was, had hij de pers al gerepareerd. Het bleef niet bij dat bezoek. Sindsdien kwam hij geregeld op de koffie en werden mijn persen steeds beter. Ik stelde hem voor om ook bij collegamargedrukkers te gaan repareren, maar dat hield hij af. Hij had het te druk met zijn werk en vloog de hele wereld over, zelfs tot Japan toe. Maar begin jaren negentig meldde hij dat zijn pensioen in zicht kwam. Dat leek me een ramp voor hem: ik had de indruk dat hij nooit geleerd had om op een stoel te zitten. Geregeld pratend over zijn aanstaande pensioen leek het alsof Chris er wel voor begon te voelen om ook eens bij andere margedrukkers te gaan repareren.

In het midden van de jaren negentig kwamen de eerste reparaties op hem af. Van collega's hoorde ik over hun persproblemen en Chris ging eens kijken. Zo begon

het. Het was nog niet erg druk, maar wel bleek er een geregeld aanbod van reparatieaanvragen te zijn. Het leek me wenselijk om maar eens te kijken of er niet meer technici te vinden waren. John Cornelisse wees me op een technicus die als vrijwilliger in Drukkerij Die Haghe in Voorburg allerlei technische problemen oploste en in het Techniekmuseum als vrijwilliger wonderen verrichtte. Dat drukkerijmuseum kende ik wel en korte tijd later ontmoette ik Tjitze. Hij had gevaren, in de scheepsmotoren gezeten en aan de wal allerlei technische zaken opgeknapt bij de toenmalige Staatsdrukkerij. Het bleek dat hij net zo'n technische duivelskunstenaar als Chris was. Op een voormalige slaapkamer in zijn huis had hij een draaibank staan. Daar keek ik niet echt van op: er zijn margedrukkers die hun drukkerij in de slaapkamer ingericht hebben, maar Tjitze had deze draaibank wel zelf gebouwd. Zijn specialiteit is het ontwerpen en maken van ontbrekende onderdelen en het uitvinden van handig gereedschap zoals inktspuiten. Lassen kan hij als de



Chris en Tjitze repareren een FAG.

beste, zelfs gietijzer en aluminium kennen geen geheimen voor hem. Je zou verwachten dat zijn auto een bestelwagen met gereedschap en apparaten was, maar Tjitze reist in principe met zijn (nog net niet helemaal zelfgebouwde) fiets de hele randstad rond. Hij beschikt ook over een soort magisch touw waarmee hij de pakketten machineonderdelen, gereedschappen en andere ijzerwaren aan zijn fiets hangt. Overigens fietst hij niet alleen in de randstad, maar is zelfs al met zijn voertuig voor reparaties in Groningen en Friesland gesignaleerd. Alleen de spectaculaire tocht naar Garching (bij München) is met het reparatievoertuig van Chris volbracht.

Meteen bleken Chris en Tjitze elkaar perfect aan te vullen en na korte tijd vormden zij al een hecht team. Hun repertoire omvat nu vervanging en eventueel vervaardiging van onderdelen tot complete revisies van persen en machines toe, ongeachte type en merk. In de beginperiode was alles nog te overzien. Op een gegeven moment leek het me nuttig om in de jaarvergadering iets over hun werk te vertellen en met de nodige moeite konden we met elkaar achterhalen hoeveel persen in de loop der jaren door hen gerepareerd waren. We kwamen in oktober 2002 uit op een 100-tal reparaties bij een 45-tal margedrukkers. Na die melding in de vergadering nam het aantal verzoeken explosief toe en het registreren van 'wie-wat-wanneer-wilde', werd noodzakelijk om de afspraken bij te kunnen houden. Vanaf dat moment gerekend bleken op 29 februari jl. nog eens 100 machines gemeld te zijn door bijna 60 margedrukkers. Dus in nog geen anderhalf jaar tijd hebben zij nu net zoveel onder handen genomen als in de periode 1995–2002!

Uit de derde inventarisatie bleek dat het machinebestand inmiddels ruim 340 bedraagt. Het moge duidelijk zijn dat nu dus meer dan de helft van alle machines binnen de Stichting Drukwerk in de Marge door beiden gerepareerd én veilig gemaakt is. Daarnaast hebben ze op ruime schaal ons laten delen in hun technische inzicht en geweldige vakkennis, zoals bij de pers, in de rollencursussen en bij de praktijkgroepen. Veel van hun oplossingen staan niet in de technische handboeken beschreven, maar vinden hun oorsprong in hun jarenlange ervaring en kunde. Hun bijdrage is uniek, onvervangbaar en onbetaalbaar. Laten we de 'H.H. Technici' koesteren, laten we héél zuinig op ze zijn. Leg ze daarom in de watten wanneer ze bij je zijn om de persen weer gezond maken!

Mede namens allen: bedankt Chris en Tjitze voor de geweldige samenwerking en inzet, maar ook voor wat jullie twee voor ons betekenen. Wij kunnen met een gerust hart drukken omdat jullie bewezen hebben voor elk persprobleem een adequate oplossing te vinden. Ik hoop nog héél lang met jullie te kunnen en mogen samenwerken.

Gerard Post van der Molen



Type Museum Londen

De deelnemers aan de in oktober 2003 in Londen gehouden *2nd Saint Bride Conference*, vonden in de ‘goodie bag’ een uitnodiging voor een bezoek aan het Type Museum.

Het Type Museum (www.typemuseum.org) is gevestigd in Lambeth, niet al te ver van het centrum van Londen, in een voormalige dierenkliniek, waar in 1912 nog twee olifanten – mascottes van de Daily Mirror – huisden. We werden hier ontvangen door Sir Piers Rodgers, Justin Howes en enkele medewerkers. Speciaal voor de gasten waren de in het museum opgestelde machines in werking en werd er door Justin een demonstratie gegeven van het met de hand gieten van loden letters.





Het TM is een initiatief van Susan Shaw, en sinds 1992 actief. Er bestaat een samenwerking met het Science Museum, het V+A museum, Saint Bride en het Centre for the Study of the History of the Book (universiteit van Londen).

De doelstelling van het museum is het verleden en de toekomst van de typografie te bevorderen. Dit wordt bewerkstelligd door niet alleen te conserveren, maar ook door contacten te leggen met andere musea in Europa, de Verenigde Staten en Japan, het organiseren van workshops en tentoonstellingen, het werken met scholen middels educatieve programma's en het opleiden van mensen die in staat zullen zijn de machines en materialen die zich in het TM bevinden te blijven gebruiken.

Met behulp van o.a. het National Heritage Fund werden drie belangrijke collecties aangekocht: de Monotype Corporation, Robert DeLittle Woodtype (York) en de Stephenson & Blake lettergieterij. Alles bij elkaar zijn er ongeveer 8,5 miljoen modellen, stempels en matrijzen voor het vervaardigen van letters, de complete inventaris van de Monotype Corporation met alle bijbehorende documentatie, drukpersen, gietmallen, pantografische machines voor het vervaardigen van biljetletters, en een grote voorraad gedroogd hout hiervoor. Een gedeelte hiervan is al opgesteld en werkzaam in het TM, een ander gedeelte is opgeslagen in afwachting van verbouwingen en verbeteringen aan de panden.

Bouw- en verbouwplannen zijn in een vergevorderd stadium. Er is voorzien in een tentoonstellingsruimte voor de vaste opstelling en een voor tijdelijke exposities, werkplaatsen, een gehoorzaal voor het geven van lezingen, een bibliotheek een cafe, een documentatiecentrum en een bezoekerscentrum waar 'type-based' producten, boeken en marginaal drukwerk verkocht zullen worden. De architecten voor dit ambitieuze project zijn Marks Barfield Architects en Jasper Jacob Associates, die betrokken zijn geweest bij o.a. London Eye, Tate Millbank Millenium Pier, the Royal Academy of Arts en het Imperial War Museum.

Het verhuizen van het 390 ton wegende Monotype-archief en de machines (87 olifanten) in 1995 onder de codenaam Operation Hannibal was het begin van dit project. De 80 machines uit de Monotype-werkplaats werden opgesteld en in werkende staat gebracht. Sommige machines werden uit elkaar gehaald om een voorraad van onderdelen op te bouwen.

In 1996 volgde de aankoop van het archief en alle machines van Stephenson & Blake Ltd en Robert DeLittle and Co Ltd. De Stephenson & Blake gieterij werd tot 1997 opgeslagen bij de Oxford University Press, toen werden de 70 ton materialen overgebracht naar Londen.

In 1999 werd voor een symbolisch bedrag van £ 5 een Wharfedale pers uit 1906 met een drukformaat van 101 × 127 cm aangeschaft, een van de vijftig die gebouwd werden.

Het museum is tevens in het bezit van een Monotype toetsenbord en gietmachine uit 1897 en enkele machines uit het bedrijfsleven.

In 1999 kwam het TM met een eerste publicatie, een set vermenigvuldigingstafels voor kinderen op lagere scholen.

Het museum houdt de Monotype machines in gebruik en levert nog steeds matrijzen op bestelling, o.a. aan drukkerijen in India.

Thomas Gravemaker

Vraag en aanbod

Adana's

Aangeboden: twee Adana's (tafeldegelpersjes), compleet en in prima staat, beide 'five-three'. Prijs € 200 per stuk. Wie meer wil weten, stuurt een bericht naar stikker@wxs.nl

Gezocht

Het Grafisch Centrum Groningen is op zoek naar: twee bokken met lege kasten, kleine zethaken en een lege clichékast

Bel met Hans Horn: 050-5420742 of 06-25178093

Margedrukkers in de Zeeuwse Bibliotheek

Op 14 oktober vorig jaar heeft Gerard Post van der Molen voor de Vrienden van de Zeeuwse Bibliotheek een lezing gehouden over margedrukken. Daarnaast ging hij in op enkele historische aspecten zoals beeld en verbeelding van de houten pers en op het met de hand gieten van letter. Bij zijn verhaal over margedrukken maakte hij gebruik van de eerste resultaten van de derde inventarisatie onder margedrukkers. Over die inventarisatie zal t.z.t. de derde 'Tot de Laatste Bout' verschijnen, maar om vast een indruk te krijgen van hoe de stichting er momenteel uitziet, volgt hieronder een bewerking van het deel van de lezing dat over margedrukken ging.

'Weg met die ouwe troep!'

De typografie is een voorbijgeerde wereld die ons veel heeft nagelaten. Maar wonderlijk genoeg is het ook een wereld waar we van de toenmalige dagelijkse praktijk eigenlijk nauwelijks iets afweten. Dat is vreemd, want het is de wereld van de drukpers en uitsluitend door de voortbrengselen van deze wonderbaarlijke machine hebben we nog direct contact met onze voorouders. We hoeven alleen maar hun geschriften te lezen om hun boodschappen tot ons te nemen. Maar het is wel een eenzijdig verkeer: we kunnen niets terugzeggen, alleen maar 'luisteren' en kijken naar wat zij ons te vertellen hebben. Ze lieten ons een oceaan aan boeken en geschriften na. Wat dat betreft is er in de afgelopen duizenden jaren niet veel veranderd. Het Oude Testament waarschuwde al: 'En overigens, mijn zoon, wees gewaarschuwd; er is geen einde aan het maken van veel boeken.' Het ging daarbij nog over handschriften, maar toen in het midden van de vijftiende eeuw de boekdrukkunst uitgevonden werd, nam de productie van boeken oneindig in omvang toe. Niet dat alles bewaard gebleven is, integendeel. Door oorlogen, overstromingen, branden en insecten werd er regelmatig heel wat opgeruimd. We verliezen daarmee niet alleen objecten, maar op een aantal aspecten ook definitief het contact met onze voorouders. Objecten zijn vervangbaar, maar verloren kennis is voorgoed vergaan.

Wat voor boeken geldt, gaat in dit geval ook op voor de materialen waar boeken mee vervaardigd zijn. Voor het verdwijnen daarvan zijn niet alleen rampen verantwoordelijk, maar ook de mensen zelf die met deze apparaten gewerkt hebben. Met de mantra: 'weg met die ouwe troep' is al heel wat onvervangbaar typografisch erfgoed definitief verdwenen. Daarmee gingen dan niet alleen machines en gereedschappen verloren, maar ook de met die materialen samenhangende ervaring, kennis en vaardigheden. Dat is steeds weer een ernstig verlies. Waarom? Omdat daarmee elke keer een toegang tot ons verleden afgesloten wordt. Niet alleen kunnen we van onze geschiedenis leren, maar ook vormt het verleden een belangrijke

bron voor begrip van en inzicht in onze eigen tijd. Juist dat begrip kan ons helpen bij de vormgeving van onze toekomst. Boeken zijn onze waarborg tegen maatschappelijk geheugenverlies en begrip voor de productietechnieken is een voorwaarde om overgeleverde, gedrukte tekst naar waarde te schatten en de oorspronkelijke, door de auteur bedoelde tekst te kunnen achterhalen.

Is er dan niemand die in de bressen van de tijd zorg draagt voor het behoud van de eeuwenoude grafische technieken? Natuurlijk wel, bijvoorbeeld de grafische musea, waarvan er alleen al in ons land tenminste 25 te vinden zijn. Dat aantal bleek uit een recent uitgevoerde enquête. Het betreft hier heel diverse particuliere initiatieven gericht op behoud van grafisch erfgoed. Daarnaast zijn er de ruim 150 margedrukkers die met hun persen overwegend het ambacht van hoogdruk levend houden. Verder zijn er dan ook nog eens grafische werkplaatsen, volksuniversiteiten en kunstacademies waar met verschillende grafische technieken gewerkt wordt, maar daar is men minder gericht op het behoud van grafisch erfgoed.

Margedrukkers

Margedrukkers, wat zijn dat voor mensen? Hele gewone mensen zoals u en ik lijkt me, maar volgens mijn vrouw zijn het beslist geen doorsnee figuren. Wat daarvan waar is, kan ik als margedrukker zelf moeilijk beoordelen, maar wat je wel kunt waarnemen is dat het zonder uitzondering enthousiastelingen zijn met een passie voor afgedankte grafische materialen. Zij gebruiken deze zaken voor het vervaardigen van eigen uitgaven en belichamen de vrijheid van drukpers die we al eeuwenlang in ons land met de mond bedrijven, maar in de praktijk niet hadden.

Dat wil zeggen, men kon in het verleden wel *laten* drukken wat men wilde, wat dat betreft was er wel persvrijheid, maar *zélf* drukken was er niet bij. In de tijd van de gilden niet omdat deze lokale beroepsorganisaties de grafische wereld volstrekt gesloten hielden en er geen technisch achterhaalde, 'afgeschreven' grafische middelen weggegooid werden. Daarnaast ontbrak het de gewone man in de dagelijkse strijd om het bestaan zowel aan tijd als middelen om iets op dat terrein te ontwikkelen, laat staan om op het idee te komen. Na het verdwijnen van de gilden veranderde dat niet wezenlijk en pas eind negentiende eeuw ontstond het verschijnsel 'private press', vooral in Engeland. In ons land was het in die tijd slechts een enkeling als Van Royen en De Roos door maatschappelijke en/of financiële positie gegeven aan typografische middelen te komen. Maar de praktische geslotenheid van de grafische wereld werd door de eerste grafische CAO in 1914 ook nog eens formeel dichtgetimmerd. Die CAO was een keerpunt, niet alleen in de grafische, maar ook in de sociale geschiedenis. Werkgevers, werknemers en leveranciers spraken toen af uitsluitend met georganiseerden zaken te doen: particulieren werden daarmee zeer effectief buitengesloten. Dit afsprakenstelsel moest de destijds schrijvende arbeidsomstandigheden en moordende concurrentie in de grafische bedrijfstak tegengaan. Elke niet-georganiseerde werd buitengesloten. Het zou tot in de jaren

tachtig van de twintigste eeuw duren voordat dit feitelijke en formele monopolie, mede door toedoen van de Stichting Drukwerk in de Marge, doorbroken werd. Toch ontwikkelde zich het fenomeen van margedrukken. Hoe kan dat? In de jaren zeventig verdrongen de elektronische zettechniek en de offset-druktechniek de eeuwenoude typografie. De economische afschrijving van de oude technieken ging zo snel dat men de oude persen en grafische materialen in eigen kring aan de straatstenen niet kwijtraakte en massaal dumpte bij oud-ijzerhandelaren of meegaf aan toevallige passanten zoals de latere margedrukkers. Het was de tijd van politiek bewustzijn en sociale actie en de actievoerders met hun typemachines en stencilapparaten konden nu ineens beschikken over echte, zij het afgedankte, grafische machines en materialen. Dat gaf ongekende mogelijkheden. In huiskamers, zolders, schuurtjes en zelfs in slaapkamers werden persen geplaatst en werd er gedrukt. Een echte industriële machine in je huis, het was nauwelijks voorstelbaar.

Waren die beginnende margedrukkers allemaal actievoerende idealisten? Dat toch ook weer niet. Eigenlijk valt het niet mee om generaliserende uitspraken over margedrukkers te doen. De boekwetenschapper McKenzie publiceerde in 1969 het baanbrekende artikel: 'Printers of the mind', waarin hij op basis van historisch onderzoek concludeerde dat in het verleden de door hem onderzochte 18e-eeuwse drukkers alleen op elkaar leken in het feit dat ze onderling zo verschilden. Geen drukker bleek vergelijkbaar met een andere en voor mij geldt dat voor de margedrukkers net zo.

Om twee uitersten te noemen: er zijn margedrukkers die tekstgericht bezig zijn en andere die alleen objectgericht zijn. Het eerste type stelt alles in het werk om teksten van hun geliefde auteurs of maatschappelijke en politieke ideeën te verspreiden, terwijl hun tegenpool zich beijvert in het maken van zo fraai mogelijke druksels. Maar beide richtingen kunnen natuurlijk ook samen gaan. Het is eigenlijk de tegenstelling tussen inhoud en vorm en zo divers de inhoud kan zijn, zo verscheiden de vorm. Daarnaast ontwikkelt zich, nu de tijd voortschrijdt, een technisch-historische oriëntatie. Het werk van de margedrukkers toont dan ook een uiterst geschakeerd beeld, waarin rijp en groen naast elkaar voorkomen en fel bewogen werk verschijnt naast puur esthetisch. Er komen technisch hoogwaardige druksels van de pers en soms wordt ook gewoon prutswerk geleverd. Ongeacht vorm en inhoud overheerst bij allen echter enthousiasme, trots én plezier in het werken met pers en letter en dat maakt het verschijnsel margedrukken juist zo boeiend.

De Stichting Drukwerk in de Marge

De margedrukkers verenigden zich in 1975 in de Stichting Drukwerk in de Marge. In de eerste jaren was het nog bescheiden: in de Nieuwsbrief uit 1978 kwam ik het getal van 167 contribuanten tegen en dat waren lang niet allemaal margedrukkers. Het was een gemêleerd gezelschap van geïnteresseerden in marginaal drukwerk en actieve drukkers. Bij het tienjarig bestaan kwam een uitgave tot stand waarin die 'actieve drukkers' zich presenteerden. Het bleken er 61 te zijn. Jarenlang is van dat '60-tal' uitgegaan. In de jaren negentig was het aantal contribuanten inmiddels gegroeid tot ongeveer 500.

In 1995 startte een Werkgroep Techniek & Informatie en vanuit die groep hebben Arnold van Kessel, een collega-margedrukker, en ik in 1997 samen een eerste 'inventarisatie' onder margedrukkers gehouden om er achter te komen wie binnen de stichting margedrukker is en over welke materialen men beschikt. Deze inventarisatie vervolgden we in 1999 met een tweede en in 2002 met een derde. Die inventarisaties hebben ons een veel duidelijker inzicht gegeven in het bestand margedrukkers. Om te beginnen de ontwikkeling van de aantallen margedrukkers en hun materialen in totalen:

Tabel 1: margedrukkers, machines en lettersoorten (peildatum 12-10-2003)

JAAR	MARGEDRUKKERS	MACHINES	LETTER(SOORTEN)
1997	73	150	(niet geïnventariseerd)
1999	120	262	329
2003	150 (afgerond)	340 (afgerond)	380 (afgerond)

Volgens deze tabel blijkt het aantal margedrukkers in vijf jaar tijd meer dan verdubbeld te zijn. Is het margedrukken in die periode veel populairder geworden? Je zou het haast zeggen, maar voor een deel geven deze cijfers een informatie-inhaal-slag weer. De eerste keer was het aantal drukkers al verrassend t.o.v. het 'bekende 60-tal'. Door drukkers te benaderen waarvan bekend was dat zij actief waren, maar waarvan gebleken was dat zij niet aan die eerste inventarisatie deelgenomen hadden, groeiden de aantallen in de tweede. In die tijd bleek echter ook dat het aantal contribuanten dalende was en zelfs minder dan 450 bedroeg.

Vanuit de werkgroep zijn we destijds gestart met het bieden van technische ondersteuning aan margedrukkers. Enkele gepensioneerde technici werden benaderd voor het uitvoeren van reparaties en het geven van adviezen. Hun diensten variëren van reparaties tot complete revisies van machines, van het opzetten van productielijnen voor gereedschappen tot het in serie vervaardigen van onderdelen.

Met name de reparatiefunctie heeft tot nieuwe contribuanten geleid. Dat komt mede tot uitdrukking in het nieuwe, voorlopige cijfer van 150 margedrukkers.

Nog niet iedereen heeft gereageerd en de verwachting is dat het aantal aangesloten margedrukkers inmiddels de 175 benadert.

Momenteel loopt het aantal contribuanten van de stichting tegen de 510, dus naast de 150 drukkers is er een 350-tal geïnteresseerden aangesloten. Zij ondersteunen met hun contribuantschap de stichting, maar krijgen daar ook het nodige voor terug, zoals vier keer per jaar de *Nieuwsbrief*. Door die tegenwoordig fraai verzorgde nieuwsbrief blijft men op de hoogte van de ontwikkelingen in deze kringen. Daarnaast wordt elk jaar een kopermaandagprent verspreid en wordt in Leiden een Boekkunstbeurs georganiseerd samen met andere instellingen op boekgebied.

Hun machines

Waar hebben die margedrukkers zich materieel allemaal over ontfermd? Bij drukken worden van oudsher drie technieken onderscheiden: diepdruk, vlakdruk en hoogdruk. Deze technieken komen alledrie in het bestand margedrukkers voor. Daarnaast worden door hen allerlei andere machines bewaard, zoals gietmachines en apparaten voor de afwerking:

Tabel 2: machines verdeeld naar techniek (peildatum 12-10-2003)

TECHNIEK	MACHINESOORT	AANTAL
Hoogdruk: 289 machines	degel	111
	cilinder	156
	handpers	18
	foliepers	4
Vlakdruk: 9 machines	steendruk	8
	offset	1
Diepdruk: 26 machines	etspers	26
Gietmachines (Monotype, Intertype en Linotype):		5
Overige machines (snijmachines, bindmachines, hechtmachines)		12
Totaal		341

Hoogdruk is dus veruit in de meerderheid. Wanneer je naar deze aantallen kijkt, roept dat het beeld op van mensen die alleen met oude technieken werken. De kans bestaat dat margedrukkers gezien worden als nostalgische lieden die op braderie-niveau kunstjes vertonen en vooral moderne technieken afwijzen. De cijfers lijken dat te bevestigen: bij de vlakdruk werd maar één offsetpers opgegeven. Maar de offset wordt in onze tijd op haar beurt in fors tempo verdrongen door digitale technieken. Eigenlijk is de offset nu ook al een oude, grafische techniek. Dat de nostalgische indruk leeft, ervaar ik geregeld als ik vertel dat ik computertechnieken toepas voor grafisch ontwerpen, ook teksten in offset uitgeef en bovendien via scantechieken beeldragers laat maken. Men reageert dan soms verbaasd. ‘Ik dacht dat jij alleen met oude technieken bezig was’, is vaak de primaire reactie. Er zijn behoorlijk oude machines binnen de stichting, maar ook relatief ‘moderne’: de oudste hoogdrukpers dateert van 1821 en de modernste is van 1977. Het aantal 19e-eeuwse persen onder de margedrukkers bedraagt 16 stuks. Digitale apparatuur hebben we niet geïnventariseerd, maar we hebben wel gevraagd of men stencilmachines e.d. had. Die werden echter niet opgegeven, net zomin als typemachines overigens. Wellicht hebben we dat te weinig in de toelichting bij de inventarisatie benadrukt. Dat is jammer, omdat er in de begintijd nog margedrukkers actief geweest zijn die op het gebied van ‘type- en stencilkunst’ werkelijk prachtige en bewonderenswaardige zaken gecreëerd hebben.

De afwezigheid van type- en stencilmachines is opmerkelijk, omdat de doelstelling van de Stichting Drukwerk in de Marge zich niet expliciet richt op de soort techniek waar men mee werkt, maar op het uitgeven van geschriften:

De stichting heeft ten doel het bevorderen van het drukken, uitgeven en op andere wijze verzorgen van geschriften, boekwerken, tijdschriften, affiches en andere drukwerken op bibliofiel, grafisch en literair gebied (...).

Laten we hopen dat ook de oude type- en stenciltechnieken in de kringen van margedrukkers weer tot leven komen en daarmee behouden blijven. Het lijkt me dat er nog twee interessante terreinen voor margedrukkers braak liggen. Ten eerste het uitgebreide terrein van de reproductie- en druktechnieken voor het kantoor uit de tijd vóór de ontwikkeling van de pc, dus de *bureaugarfie*: stencilmachine, typemachine, lintdruk, hectografie en nog hele andere vermenigvuldigingstechnieken. Daarnaast, ten tweede, de moderne tegenhanger ervan: pc en digitale technieken. Hoewel, ik ken tenminste één margedrukker, Jos Swiers, de ‘De Althaea Pers’ in Den Haag, die verbluffend fraaie uitgaven verzorgt met behulp van zijn pc en printer. Het wonderlijke daarbij is dat hij in zijn vormgeving zuiver traditionele typografie bedrijft. Verder zijn er weer anderen die uitgaven in ‘hybride’ technieken verzorgen. Men laat dan bijvoorbeeld het binnenwerk van een boekje geheel of gedeeltelijk in offset drukken en voert dan het omslag in hoogdruk uit.

Ook die praktijk komt in toenemende mate voor. Juist de vermenging van technieken is bijzonder interessant, want de historische technieken worden daarin door margedrukkers toegepast op een wijze waarvoor die materialen niet vervaardigd zijn en het digitale wordt hier vanuit de oorsprong, de historische typografie, rechtstreeks beïnvloed.

Hun letters

Volgens de encyclopedie van lettertypen van Turner Berry en Johnson uit 1953 waren er op dat moment '5000 of meer' verschillende lettertypen in lood vervaardigd. In de ambachtelijke tijd kostte het maken van de noodzakelijke stempels en matrijzen van één letterfamilie de lettersnijder bij benadering zeven jaar. In de industriële tijd ging dat wel sneller, maar het bleef een arbeidsintensieve en tijdrovende prestatie. De Lettergieterij 'Amsterdam' bracht haar laatste loodletter, de *Lectura* van Dick Dooijes, uit in 1969. Als we 1970 kiezen als het jaar waarna geen nieuwe loodtypen meer verschenen zijn, dan lijkt het me aannemelijk om aan te nemen dat er hoogstens 5.500 loodlettertypen Westers schrift uitgebracht zijn. Hoeveel is daarvan bewaard gebleven? Dat is een interessante vraag die niet zomaar te beantwoorden is. Volgens de opgave in de inventarisatie beschikken de margedrukkers met elkaar over een 378 verschillende typen. Eigenlijk over meer, want 11 margedrukkers gaven op over onbekende typen te beschikken en van de grafische musea en werkplaatsen en andere instellingen weten we nog helemaal niets. We hebben bij de margedrukkers het letterbestand globaal geïnventariseerd. Hoofddoelstelling van die letterinventarisatie is elkaar te informeren: kom je bij een productie bijvoorbeeld een keer letter tekort, dan zou je te rade kunnen gaan bij collega's die over hetzelfde type beschikken. Er werden 1.873 lettertypen door de 150 margedrukkers opgegeven. Natuurlijk is er overlap, maar het bleek dat het aantal van 1.873 totaal 378 verschillende lettertypen betrof. Het leek ons niet doenlijk en bovendien overbodig om alle varianten in grootte en vorm zoals cursief, vet, verlengd e.d., binnen één lettertype te inventariseren. Dat zou weinig meerwaarde opleveren, de databas onnodig groot maken en daarnaast ook veel te veel administratie met zich meebrengen. We hebben daarom in de inventarisatie de margedrukkers gevraagd of ze over enkele kasten van een lettertype beschikken of over een assortiment. Van de 1.873 meldingen werden er 570 als assortiment opgegeven. Deze aantallen zijn niet evenwichtig verdeeld: sommigen hebben (heel) veel, anderen slechts een paar kasten. Interessant is dat er in het totaal 37 margedrukkers zijn, die over 'eigen lettertypen' beschikken: er bleken zelfs 64 lettertypen voor te komen die niet bij collega's te vinden zijn!

Aan de druks

Hoe word je margedrukker? Ik denk dat het een combinatie van toeval, aanleg en interesse is. Om margedrukker te worden, moet je er in eerste instantie mee in aanraking komen: zo'n wens komt niet uit de lucht vallen, maar ontwikkelt zich. Daarnaast moet er ook wel een vonk overslaan bij je, want een drukpers staat niet van de ene op de andere dag in je huis en werken met pers en letter eist heel wat van je. Ten slotte moet je heel wat overhoop halen en organiseren om de pers in 'huis & leven' te integreren. Kortom: margedrukker worden is een ingrijpende beslissing die je leven sterk beïnvloedt. Ik zal dat kort toelichten.

Om te beginnen vereist margedrukken ruimte voor de pers, de lettermeubelen en de overige materialen. Gebrek aan ruimte is onverbreeklijk verbonden met het ambacht. Wanneer je naar het verleden kijkt, blijkt de huisvesting overigens bij alle drukkerijen een bron van voortdurende zorg geweest te zijn. Geregeld kom je trotse vermeldingen van geslaagde verbouwingen tegen, maar uit latere uitgaven wordt dan weer duidelijk dat men daarna ook weer vanwege ruimtegebrek tegen de muren opliep. Ruimte is van doorslaggevend belang bij het ontwikkelen van margedrukken. Zelf ben ik daar in het verleden nogal indringend mee geconfronteerd, maar heb dat ook bij vele collega's waargenomen. Daarnaast vereist margedrukken veel tijd: het is een handvaardigheid die nogal bewerkelijk is en behoorlijk zware fysieke eisen stelt. Voor de duidelijkheid: het is het allemaal meer dan waard, maar het moet wel kunnen en jijzelf moet het ook willen.

Een opvallende categorie binnen het bestand actieve drukkers is die van de *gastdrukkers*. Daaronder verstaan we margedrukkers die niet over eigen materialen en persen beschikken, maar bij andere margedrukkers 'aan de druks zijn' en bij hen gebruik maken van de grafische werkplaats. Daarnaast komt het ook voor dat goed geëquipeerde margedrukkers incidenteel bij collega's als gastdrukker, al dan niet gezamenlijk, producties uitvoeren. Het gaat volgens de derde inventarisatie om een 30-tal gastdrukkers, waarvan er 7 niet over een eigen uitrusting beschikken. Heel toepasselijk heeft één van hen, Thijs Weststrate, een geboren Middelburger overigens, zich daarom ook 'ZonderDak' genoemd. Ondanks die dakloosheid is hij zeer actief en vindt als nomadisch drukker met veel plezier, veelvuldig onderdak bij collega's door het hele land!

Hiervoor stelde ik dat de margedrukkers alleen op elkaar lijken in het gegeven dat zij onderling als drukker zo verschillen. Het is dan ook onmogelijk om u in dit bestek te vertellen wie de margedrukkers zijn, hoe zij het geworden zijn, wat zij maken en wat zij nastreven. Wanneer u daarin geïnteresseerd bent, dan raad ik u aan het blad *Boekenpost* te lezen. De hoofdredactrice van dat blad, Janneke van der Veer, interviewt al enkele jaren margedrukkers en bespreekt nieuwe uitgaven uit het margecircuit. In elk nummer doet zij daarvan verslag. Zo zijn er inmiddels al heel wat margedrukkers geportretteerd en is er al heel wat recent werk van margedrukkers verschenen. Ik verwijs u graag naar die beschouwingen.

Ten slotte kunt u natuurlijk naar enkele musea en bibliotheken gaan, zoals Museum Meermanno, de Koninklijke Bibliotheek, de Universiteitsbibliotheken en last but not least: de Zeeuwse Bibliotheek, om het werk van deze enthousias-telingen te bewonderen. Vooral de Zeeuwse Bibliotheek beschikt over een zeer uitgebreide collectie margedrukken, waarvan bijvoorbeeld de deelcollectie nieu-wjaarsuitgaven niet alleen heel uitgebreid, maar ook bijzonder interessant is. Graag laat ik het werk van de margedrukkers op de genoemde plaatsen zelf hun eigen verhaal vertellen.

(De lezing werd vervolgens besloten met een uiteenzetting over de houten pers en een demonstratie lettergieten.)

Gerard Post van der Molen

typiScH de Roos: tentoonstelling en catalogus

Aan de typograaf, letterontwerper en tekenaar S.H. de Roos (1877–1962) zijn, zover mij bekend, in de loop der jaren zes afzonderlijke tentoonstellingen gewijd. De meest recente loopt nu in Drachten, zijn geboorteplaats. Bij vier tentoonstellingen verschenen catalogi en weten we dus, meer of minder precies, wat er te zien was.¹ Die kleine catalogi maken in ieder geval duidelijk dat voor De Roos zijn vrije werk heel wezenlijk moet zijn geweest, al oogste hij er alleen in kleine kring bewondering mee. Sinds zijn jeugd was hij een fanatieke tekenaar en in de jaren negentig



De latere ceramist Chris van der Hoef (l) en Sjoerd de Roos (r), op het Slatuinenpad, Sloten, 1896-1900. Foto Bernard F. Eilers.

had hij in Amsterdam aan de Rijksacademie van Beeldende Kunsten gestudeerd. Met Chris van der Hoef en de latere fotograaf Bernard Eilers trok hij toen erop uit om langs het IJ en in de natuur rond de stad te tekenen. In het recent verschenen Eilers-deel uit de reeks ‘Monografieën van Nederlandse fotografen’ is een aantal sfeervolle foto’s uit die periode opgenomen.

De eerste tentoonstelling van De Roos’ werk vond in 1947 plaats in het Frans Hals Museum in Haarlem; ongeveer de helft van de geëxposeerde objecten bestond uit vrij werk. In de kleinere tentoonstelling tien jaar later gehouden in de Typografische Bibliotheek van Tetterode was er verhoudingsgewijs nog iets meer vrij werk te zien. De 1964-catalogus van het Haarlemse Museum Van Looy is in vijf rubrieken verdeeld: vrije grafiek, schilderijen en aquarellen, tekeningen, meubelen en boekbanden, en toont daarnaast letterontwerpen en typografie. Een gestencilde bijlage bevat een lijst met het vrije werk. Het Museum Meermanno in Den Haag heeft twee tentoonstellingen aan De Roos gewijd: ‘Driemaal De Roos’ in 1976 en een kleine expositie in 1990, getiteld ‘S. H. de Roos over typografie’; bij geen van beide is een catalogus verschenen.²

Voor de onlangs geopende tentoonstelling zijn gelukkig ook weer tekeningen, schilderijen en litho’s van De Roos bijeengebracht. Er is zelfs een hangkastje voor boeken en borden in Art Nouveau-stijl dat hij ontwierp voor de luxe Amsterdamse interieurwinkel ‘t Binnenhuis. Hoewel niet omvangrijk gaat deze tentoonstelling wel vergezeld van de meest uitgebreide catalogus. *typiSch de Roos: œuvre-overzicht* is een gebonden boekje met vijf korte artikelen – voornamelijk gebaseerd op literatuuronderzoek –, een lijst met de 52 tentoongestelde werken en een kleurenkatern op kunstdruk.

Tentoonstelling en begeleidende publicatie zijn het resultaat van zestien weken organisatie en onderzoek door doctoraalstudenten van de Rijksuniversiteit Groningen gedaan in het kader van hun studieprogramma kunstgeschiedenis. Zeker vanuit dat perspectief past bewondering voor het vele werk om deze ontwerper – de studenten tot dan toe geheel onbekend – onder de aandacht te brengen. Ze hebben zelfs weten te regelen dat het Grafisch Museum in Joure met de Libra en andere De Roos-letters vier pagina’s in boekdruk produceerde.



Op de mooi ingerichte tentoonstelling trekt het vrije vroege werk de meeste aandacht, zoals de werkelijk prachtige tekening van een Volendams breistertje uit omstreeks 1898, waarnaar De Roos datzelfde jaar een kleurenlitho heeft gemaakt. De tekening is afkomstig uit de collectie van Museum Smallingerland in Drachten. Verder zijn er onder meer bekende boeken als *Kunst en maatschappij* (1903) en *De tors* (1924) en, uit de Collectie S.H. de Roos van de Universiteitsbibliotheek Amsterdam, werktekeningen voor drukletters. De tentoonstelling en de bijbehorende catalogus, die onder de kostprijs wordt verkocht, zijn een must voor typo's met een hart van lood.

Mathieu Lommen

typiScH de Roos: œuvre-overzicht / onder leiding van J.L. de Jong; met bijdr. van Sari de Haan, Stijn Hooijer, Mischa Lucassen en Sandra Winters. Groningen: Instituut voor Kunst- en Architectuurgeschiedenis Rijksuniversiteit Groningen, 2004. 48 p. ISBN 9036719763. Prijs € 5.

De tentoonstelling 'typiScH de Roos' liep van 17 februari t/m 12 maart in het Harmoniecomplex in Groningen en is van 19 maart t/m 9 mei te zien in Museum Smallingerland in Drachten (Museumplein 2, telefoon 0512-515647).

Noten

1. Het gaat om de volgende uitgaven, van respectievelijk 24, 4, 24 en 48 pagina's:
 - *Catalogus der eeretentoonstelling van het werk van S.H. de Roos gehouden t.g.v. de viering van diens zeventigsten geboortedag in het Frans Halsmuseum te Haarlem*, 20 sept.–1 oct. 1947. Haarlem: Frans Halsmuseum, 1947. De tentoonstellingscommissie bestond uit H.P. Baard, Dick Dooijes, S.L. Hartz, W.J.B. Jansen, P. Knuttel, J. Leffelaar, Charles Nypels en G.W. Ovink.
 - *Catalogus van tekeningen en typografie van S.H. de Roos: tentoongesteld ter gelegenheid van de tachtigste verjaardag van de kunstenaar in de Typografische Bibliotheek van de N.V. Lettergieterij 'Amsterdam' voorheen N. Tetterode*. Amsterdam: Lettergieterij 'Amsterdam' voorheen N. Tetterode, 1957.
 - *Sjoerd H. de Roos, 1877–1962: letterontwerper-typograaf: [tentoonst.] 20 juni t/m 26 juli 1964, Museum Van Looy, Haarlem* / [inl.: G.W. Ovink]. Haarlem: Museum Van Looy, 1964. Met 1 losse bijlage (2 p.): 'Lijst van schilderijen, tekeningen, etsen, enz.' (47 items).
 - *typiScH de Roos*, de hier besproken, juist verschenen catalogus.
2. Bij de tentoonstelling 'Driemaal De Roos', die van 8 mei t/m 19 juni werd gehouden, verscheen wel van de hand van Dick Dooijes het boekje *Sjoerd H. de Roos zoals ik mij hem herinner*.

Grafische musea en werkplaatsen

Wie weet er meer of juistere adressen?

Ten behoeve van een later dit jaar volgende publicatie gericht op informeren, stimuleren en ontwikkelen van activiteiten op het gebied van behoud van grafisch erfgoed, heb ik afgelopen jaar in samenwerking met de Grafische Cultuurstichting en Museum Enschedé een beperkte enquête onder de grafische musea in ons land gehouden. In de komende Nieuwsbrief hoop ik zowel over de enquête als over die uitgave meer te kunnen vertellen.

Het viel voor de enquête niet mee om de adressen van de grafische musea in Nederland te verzamelen omdat zij geen overkoepelende organisatie meer kennen. Als bron voor onderstaande lijst is daarom het vademecum van het KVG0 geraadpleegd en is gebruik gemaakt van internet en eigen informatie.

Naast de grafische musea zijn er ook grafische werkplaatsen. Deze werkplaatsen kennen al langer geen overkoepelende organisatie meer. Internet, enkele oude adreslijsten (uit de jaren tachtig en negentig) en eigen informatie vormden ook hier de bron voor onderstaande voorlopige adreslijst.

Grafische musea

- | | |
|--|--|
| Almen | Den Haag |
| 1 Werkend Museum Oude Boekdrukkunst
Dorpsstraat 10a, 7218 AD Almen | 7 Koninklijke Bibliotheek (Collectie Van Bommel)
Postbus 90407, 2509 LK Den Haag |
| Amsterdam | 8 Museum Meermanno-Westreenianum
Prinsessegracht 30, 2514 AP Den Haag |
| 2 Persmuseum
Zeeburgerkade 10, 1019 HA Amsterdam | Etten-Leur |
| 3 Bedrijfsmuseum Uitgeversmaatschappij
'De Telegraaf' BV
Postbus 376, 1000 EB Amsterdam | 9 Grafisch Historisch Centrum,
Drukkerijmuseum
Leeuwerik 8, 4872 PH Etten-Leur |
| 4 'Grafische Opstelling' (i.o.)
Universiteitsbibliotheek Amsterdam
Singel 425, 1012 WP Amsterdam | Groningen |
| Arnhem | 10 Grafisch Museum
Rabenhauptstraat 65, 9725 CC Groningen |
| 5 Nederlands Openluchtmuseum, Drukkerij
Schelmseweg 89, 6816 SJ Arnhem | Haarlem |
| Breda | 11 Museum Enschedé
Jan van Krimpenweg 19, 2031 CG Haarlem |
| 6 Nationaal Museum voor Grafische
Vormgeving (i.o.)
p/a De Beyerd, Boschstraat 22, 4811 GH Breda | 12 Spaarnestad Fotoarchief
Groot Heiligland, 2011 EP Haarlem |
| | Joure |
| | 13 Stichting Fries Grafisch Museum
Geelgietersstraat 1-11, 8501 CA Joure |

Leiden

- 14 Drukkerijmuseum Leiden (in afbouw)
p/a Burggravenlaan 122, 2313 HZ Leiden

Maastricht

- 15 Museum De Historische Drukkerij
Jodenstraat 22, 6211 ER Maastricht

Meppel

- 16 Drukkerijmuseum Meppel
Kleine Oever 11, 7941 BK Meppel

Tilburg

- 17 Scription, Museum voor Schriftelijke
Communicatie
Sporlaan 434a, 5038 CH Tilburg

Ter Schuur

- 18 Oude Ambachten- en Speelgoedmuseum,
afdeling 'Drukkerij'
Rijksweg 87, 3748 LV Ter Schuur

Valkenswaard

- 19 Nederlands Steendrukmuseum
Oranje Nassaustraat 8c, 5554 AG
Valkenswaard

Voorburg

- 20 Drukkerij 'Die Haghe'
Van Alphenstraat 101, 2274 ND Voorburg

Westzaan

- 21 Stichting Lettergieten
Jac. Van Waertstraat 53, Westzaan
22 Papiermolen 'De Schoolmeester'
Guispad 3, 1551 SX Westzaan

Wouw

- 23 Grafisch Museum/Atelier 'In den Groenen
Zonck'
Roosendaalsestraat 43, 4724 AB Wouw

Zutphen

- 24 Stichting Grafisch Historisch Centrum
Zutphen
Kerkhof 16, 7201 DM Zutphen

Vorig jaar hoorde ik van een **stencilmuseum** i.o.
in de buurt van Den Bosch. Wie kan me aan het
adres daarvan helpen?

Grafische werkplaatsen

Alkmaar

- 1 Grafisch Atelier Alkmaar
Doelenstraat 23, 1811 KX Alkmaar

Almelo

- 2 Creatief Centrum Grafische Werkplaats
Hof 88, Elizabethhof 2, 7607 ZD Almelo

Amsterdam

- 3 Stichting 'Het Amsterdams Grafisch Atelier'
Laurierstraat 109, 1016 PL Amsterdam
4 Grafisch Atelier
1e Rozendwarsstraat 15hs, 1016 PC
Amsterdam
5 Grafisch Collectief Thoets
Nassaukade 321, 1053 LS Amsterdam

Arnhem

- 6 Stichting Het Grafisch Centrum
Emmastraat 73, 6828 HD Arnhem
7 Gemeenschap Beeldende Kunstenaars
Kleine Oord 170, 6800 AH Arnhem
8 Grafisch Atelier Arnhem*
Mariënburchstraat 12, 6811 CS Arnhem

Assendelft

- 9 Vrijheid aan de Dijk
Veenpolderdijk 6, 1566 PJ Assendelft

Breda

- 10 Grafisch Atelier Breda 'Nieuwe Veste'
Molenstraat 6, 4811 GS Breda

Den Bosch

- 11 Grafisch Atelier Den Bosch
Boschveldweg 471, 5211 VK Den Bosch

Den Haag

- 12 Grafische Werkplaats
Prinsengracht 16, 2512 GA Den Haag

Dordrecht

- 13 Grafische Werkplaats Pictura
Voorstraat 190-192, 3311 ES Dordrecht

Eindhoven

- 14 Grafische Werkplaats 'Het Daglicht'
Baarsstraat 38, 5615 RG Eindhoven
- 15 Kunstenaarswerkplaats 'Beeldenstorm'
Den Dolech 2, 5612 AZ Eindhoven

Enschede

- 16 Stichting Boe*
Haaksbergerstraat 24a, 7511 JS Enschede
- 17 Stichting Grafisch Atelier Twente*
Walstraat 10, 7511 GH Enschede
- 18 Stichting Werkhaven
Borstelweg 29, 7545 MR Enschede

Groningen

- 19 Stichting Grafisch Centrum
Warmoesstraat 41, 9724 JJ Groningen

Hilversum

- 20 Stichting Grafisch Atelier 't Gooi'
Naarderstraat 14, 1211 AL Hilversum

- 21 Grafisch Atelier 'De Vaart'*
Vaartweg 163a, 1217 SP Hilversum

Kampen

- 22 Stichting Grafisch Atelier Kampen
Hofstraat 120, 8261 BP Kampen

Leeuwarden

- 23 Stichting Grafisch Atelier Friesland
St. Anthonystraat 4, 8911 DV Leeuwarden

- 24 Stichting 'IJzer en Lood'
Emmakade 5, 8921 AD Leeuwarden

Maarssen

- 25 Vereniging Grafisch Atelier Maarssen
Postbus 1291, 3600 BG Maarssen

Maastricht

- 26 Grafische Werkplaats Maastricht
Romeinse Baan 299, 6215 SK Maastricht

Nijmegen

- 27 Stichting Kunstenaarscentrum De Olifant*
Priemstraat 57, 6511 WC Nijmegen

Orvelte

- 28 Experimenteel Grafisch Werkcentrum
Schoolstraat 3, 9441 PE Orvelte

Rotterdam

- 29 Stichting Open Ateliers*
Sliedrechtsestraat 65, 3086 JL Rotterdam

Utrecht

- 30 Grafisch Atelier Utrecht
Plompetorengracht 4, 3512 CC Utrecht

Rotterdam

- 31 Open Ateliers
Piekstraat 15, 3071 EL Rotterdam

Zwolle

- 32 Open Grafische Ateliers 'Emmanuelshuizen'
Cyclamenstraat 14/16, 8013 XK Zwolle

* Onduidelijk is of deze adressen nog kloppen.

De vraag is nu of iemand over actuelere en/of juiste(re) adressen beschikt, dan wel adresinformatie heeft over grafische initiatieven die nog niet in beide adreslijsten opgenomen zijn. Het kan daarbij, naast andere grafische musea en werkplaatsen, gaan om bijvoorbeeld volksuniversiteiten, academies, hogescholen e.d., waar men faciliteiten en onderwijsactiviteiten biedt op het gebied van drukken (hoog-, vlak- en diepdruk).

Graag suggesties en adrescorrecties naar Gerard Post van der Molen, Gerrit Doustraat 4, 2311 XP Leiden, g.postvandermolen@hccnet.nl (071-5130081).

Oproepen en mededelingen

Oroep Stichting Geschiedenis Kinder- en Jeugdliteratuur

De Stichting Geschiedenis Kinder- en Jeugdliteratuur (SGKJ) zou graag in contact komen met margedrukkers die bereid zijn mee te werken aan het ontwerpen, drukken en eventueel illustreren van het boekje dat de SGKJ jaarlijks als nieuwjaarsgeschenk aan haar donateurs en andere relaties toestuurt. De afgelopen drie jaar heeft Gerard Post van der Molen de uitgave verzorgd en de serie 'op de kaart gezet'. Ze zijn inmiddels al tot collector's items geworden! De tekst, eventueel met (ideeën voor) illustraties zal, in overleg in de loop van de zomer worden aangeleverd. Het is de bedoeling dat de boekjes half december verzendklaar zijn. Reacties naar Saskia de Bodt, Kornewal 3, 4116 BJ Buren, 0344-572329, of naar Henk van der Lee, Huijgenslaan 23, 3818 WB Amersfoort, 033-4633519.

Project over het eigen lichaam op openbare basisschool De Swoaistee uit Groningen

Het is een wonder dat zoveel mensen gewoon gezond zijn. Daar kom je achter als je eens goed duikt in het functioneren van je lichaam. Alle groepen van De Swoaistee werkten de afgelopen weken aan en over het lichaam. Via het schitterende concept van het verhalend ontwerpen werd het menselijk lichaam ontleed, werden er ziekenhuizen, tandarts- en dokterspraktijken ontworpen en ingericht. Deskundigen kwamen hun ervaringen vertellen. Er werden informatiefolders en werkstukken over de werking van alle organen gemaakt en er werd stilgestaan bij mogelijke ziektes en hun behandelingen. De kleintjes deden proefjes over voelen, horen, ruiken, zien en proeven en nog veel meer. Alle groepen sloten af met schitterende presentaties voor ouders waarin elk kind een rol had. Ook de ouders zijn nu weer volledig op de hoogte van de werking van het lichaam.

De middenbouwgroep Indianendorp van De Swoaistee drukte een prachtige prent waarop zowel de buitenkant als de binnenkant van het lichaam zichtbaar zijn.



Boekenpost

Janneke van der Veer, de hoofdredactrice van *Boekenpost*, besprak in het maart/april-nummer (nr. 70) activiteiten en werk van margedrukker Niels Klinkenberg. Daarnaast besprak zij recent werk van Kopwit uit Leiden. In het komende nummer (nr. 71, mei/juni) zal een artikel verschijnen over margedrukster Marja Scholtens (De Klaproos).

Mocht je ook geïnteresseerd zijn in een artikel over jouw margedrukkerij en/of werk gerecenseerd willen hebben, dan kun je schrijven, bellen resp. een recensie-exemplaar sturen naar: Janneke van der Veer, Oerdijk 1C, 7433 AE Schalkhaar, 0570-629343 of e-mailen naar: j.vanderveer@wxs.nl

Gewoon opsturen!

Bibliofile boekjes en prenten vinden in Gouda (en wijde omgeving) al een jaar of vier via 'In de kolofon' hun weg naar het publiek.

Uiteraard komen Inez Meter en Peter Hendriks straks in Leiden weer graag jullie nieuwste druksels ophalen en het verkochte werk afrekenen. Maar als er nu al mooi werk klaar is, met tekst en beeld, wacht dan niet tot oktober maar stuur 2 of 3 exemplaren voor 1 mei naar Gouda. Want medio mei houden we weer de halfjaarlijkse publieks-presentatie bij boekhandel Verkaaik.

En als iemand in mei dan wat extra aandacht voor zijn/haar gehele oeuvre wil vragen, laat dat dan even weten, misschien kunnen we daar gezamenlijk iets leukers mee doen.

*Inez Meter, Oosthaven 69, 2801 PG Gouda, telefoon 0182-513 441,
email inez.2801@hccnet.nl*

*Peter Hendriks, Anna van Hensbeeksingel 84, 2803 LJ Gouda,
telefoon 0182-529 355, email hendriksp@planet.nl*

Hulpmiddel voor loodzetter: Sort Snorter

Sort Snorter is een Word-macro, gemaakt door de Amerikaan Mark Wilden als hulpmiddel voor zetter om uit te rekenen hoeveel letters er nodig zijn om een bepaalde tekst te zetten. De werking is eenvoudig: open de te zetten tekst in Word, en start de macro. In een nieuw document verschijnt dan een keurig overzicht van de aantallen benodigde tekens per lettertype. Een voorbeeld van zo'n lijst:

12 pt Times New Roman

*68e 65t 57o 56r 4on 39s 33a 29i 23l 22c 22d 17u 15m 15h 11. 10S 10f 10w 8p 8g 6y 4, 4A 4b 4/
3M 2W 2k 2- 2; 1T 1- 1F 18 1x 1R 1q 1L 1H 1C 1(1) 1' 1:*

Helaas maakt de macro (nog) geen onderscheid tussen romein en vet of cursief. Zie: <http://mwilden.com/sortsnorter/>

Mark Wilden heeft overigens ook een buitengewoon nuttige website voor eigenaren van Vandercook-proefpersen: <http://mwilden.com/vandercook/index.htm>.

Een nieuw drukproject: Dichters des Vaderlands

Eind januari 2005 zal de uitslag van de verkiezing van de nieuwe ‘Dichter des Vaderlands’ bekend worden gemaakt. Deze verkiezing wordt georganiseerd door het NRC Handelsblad, Poetry International, en de Poëzieclub, in nauwe samenwerking met de NPS en de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. In de aanloop tot de verkiezingen besteden het NRC en de KB wekelijks aandacht aan de Nederlandse dichtkunst. Veertig weken lang wordt van evenzovele dichters en dichtersessen een gedicht in het NRC gepubliceerd en wordt die dichter tegelijkertijd op de poëzie-website van de KB (www.kb.nl/dichters) nader belicht.

Het verschijnsel ‘Dichter des Vaderlands’ is voor Nederland nieuw, Gerrit Komrij was de eerste die als zodanig is opgetreden. Wie zouden deze rol allemaal vervuld kunnen hebben als wij vanaf het begin van onze letterkunde dit fenomeen hadden gekend? Hadewijch? Vondel? Tollens? Het is een leuk spel hiervoor een rij namen op te stellen. Op de KB heeft men dat onder supervisie van Paul van Capelleveen en Reinder Storm gedaan. Het resultaat is een lijst van voorlopig een dertigtal, soms verrassende namen, omdat men ook gekeken heeft welke poëten door *tijdgenoten* belangrijk werden gevonden. Het is de bedoeling dat in de komende jaren van al deze potentiële Dichters des Vaderlands een uitgebreid dossier op de website gezet wordt. Een paar daarvan zijn al klaar, en zijn eveneens te vinden op www.kb.nl/dichters.

Nou en, zult u zeggen, moeten we hier iets mee? Nee, moeten niet, maar mogen wel. Het lijkt ons een aardig idee om ter gelegenheid van de verkiezing een mooie doos te produceren waarin van al die dichters en dichtersessen uit het verleden één of meerdere fraaie poëmen zijn opgenomen. Wij stellen ons daarbij het volgende voor:

- elk van de deelnemers maakt een boekje met één of meerdere gedichten van één van de historische DdV’s (Dichters des Vaderlands) in een oplage van ca. 50-75 stuks (is afhankelijk van het aantal deelnemers en wordt nog definitief bekend gemaakt)
- elk boekje telt één katern genaaid in een omslag van maximaal 23 cm hoog en 16 cm breed
- papier voor inhoud en omslag wordt door de drukkers zelf bekostigd
- het staat de deelnemers vrij om meer exemplaren te drukken en te verspreiden/verkoppen om evt. hun eigen kosten te dekken, of zomaar voor de lol
- afgezien daarvan is er maximale vrijheid: papierkeuze, afbeeldingen, bindwijze, stijl: uw fantasie is de enige beperking

- de boekjes worden samengevoegd in een speciale doos
- samenwerking tussen drukkers, of tussen drukkers en illustratoren, of tussen drukkers en boekbinders wordt van harte aangemoedigd. Het is ons niet gauw te gek, maar let op het volgende:
- voor elke **inzending** (dus ongeacht hoeveel mensen er aan meegewerkt hebben) wordt één gratis exemplaar van de complete doos beschikbaar gesteld.
- er zullen enkele exemplaren worden verkocht om de kosten van de doos te dekken, daarnaast zullen enkele exemplaren worden aangeboden aan o.m. de scheidende en toekomstige DdV
- op **15 november** moet een dummy van het boekje beschikbaar zijn, en op **1 januari 2005** de complete gedrukte en ingenaaide oplage.

Vermeldt bij aanmelding wat uw favoriete tijdvak is (12-16de eeuw, 17de eeuw, 18-19de eeuw, 20ste eeuw), we proberen bij de verdeling van de dichters dan zoveel mogelijk rekening te houden met die voorkeur. Mocht het aantal deelnemers hoger worden dan 30, dan gaan we er in overleg met de KB nog wat historische DdV's bij verzinnen. Om te voorkomen dat de gedichten een 'bloemlezing van bloemlezingen' worden zullen we (vrijblijvende) suggesties voor gedichten meesturen. Je kunt je tot 1 mei aanmelden via e-mail DdV@jmolendijk.com of per post aan J. Molendijk, Bronforel 2, 2318 MD Leiden. Inschrijving gebeurt op volgorde van binnenkomst. Nadere informatie op bovenstaand adres, of bij Kees Thomassen via uitvreter@planet.nl

Jan Molendijk, Kees Thomassen en Paul van Capelleveen

Agenda

7. Papiermachermarkt in Düren

Het Papiermuseum in Düren, tussen Aken en Keulen, organiseert voor de zevende maal de Papiermachermarkt op zaterdag 10 juli en zondag 11 juli 2004. Het evenement valt ditmaal samen met een Museums-Sommerfest en de Dürerener Jazztage. Het aanbod omvat handgeschept en marmerpapier, boekobjecten, kalligrafie en verder alles wat met papier te maken heeft. Deelname kost € 50 per tafel. Inlichtingen evenals aanmeldingen voor deelname bij Jutta Reich, Papiermuseum Düren, Wallstrasse 2-8, D-52349 Düren. Telefoon +2421 25 25 61; www.papier-museum.de; museum.dueren@t-online.de

De Klaproos in de Zeeuwse Bibliotheek

Dit jaar bestaat handpers De Klaproos tien jaar en viert dit met een tentoonstelling en een nieuwe uitgave. In de Zeeuwse Bibliotheek in Middelburg zal van 16 april tot en met 5 juni 2004 een overzicht te zien zijn van alle uitgaven van de afgelopen tien jaar en een selectie uit de prenten.

De nieuwe uitgave, de jubileumuitgave, 'Zeelandschap' is een ode aan het gast-onderkomen Zeeland. Deze uitgave verbeeldt het Zeeuwse landschap in al zijn weidsheid. Ook de vorm een leporello sluit daarbij aan. In de uitgave zijn vier gedichten van Hans Warren gezet. De voor- en achterkant zijn met donkerrood linnen bekleed. De voorkant toont een stevige gedrukte Z, waarna in diepdruk de rest van de titel volgt. De oplage is 50 exemplaren.

De tentoonstelling wordt geopend op vrijdag 16 april om 16.00 uur en zal tot en met 5 juni 2004 duren. De Zeeuwse Bibliotheek is geopend op maandag van 17.30 tot 21.00 uur, dinsdag t/m vrijdag 10.00–21.00 uur, zaterdag 10.00–13.00 uur. Het adres is Kousteensedijk 7, Middelburg.

Zie ook www.zeeuwsebibliotheek.nl.

Marja scholtens, De Klaproos, Delft

<http://home.hetnet.nl/~marjascholtens/deklaproos>

De 'A' van Arnhem; een tentoonstelling over typografie en Arnhem, 24 april t/m 23 mei 2004

Op deze tentoonstelling in het Museum voor moderne kunst in Arnhem zijn grafische ontwerpen uit de periode 1960-2004 te zien, gemaakt door studenten, oud-studenten of ontwerpdocenten van de opleidingen grafisch ontwerpen van de Hogeschool voor de Kunsten Arnhem, en de Arnhemse vervolgopleiding grafisch ontwerpen, de Werkplaats Typografie.

Getoond worden affiche-, tijdschrift- en boekontwerpen uit de laatste veertig jaar, met de nadruk op typografie en de verbinding met Arnhem. Sommige van die 'Arnhemse' ontwerpen zijn doorgedrongen tot onze dagelijkse omgeving en tot ieders geheugen, zoals het spraakmakende tijdschrift *Re* van Jop van Bennekom; de telefoonboeken van kpn door Martin Majoor/Jan Kees Schelvis; de cijfer-telefoonkaarten en de boekontwerpen van Karel Martens of de omslagen van de Jan Wolkers-boeken door Jan Vermeulen/Marlous Bervoets. Ook de opmaak van een van onze landelijk dagbladen, van tijdschriften als *Oase* en *Metropolis M* en de alom bekende affiches van Loesje hebben hun roots in Arnhem.

Zie ook: www.mmkarnhem.nl/link_typoA.html



DRUKsel: een beurs van boekenmakers, kleine uitgevers en bibliotheekdrukkers

Voor de zevende maal vindt DRUKsel plaats, dit keer op 17 en 18 april 2004, in de Leopoldskazerne, Charles de Kerchovelaan, Gent. Terug worden drukkers, kleine uitgevers en boekenmakers uit binnen- en buitenland verwacht. Zij tonen hun nieuwste uitgaven op het gebied van literatuur, beeldende kunsten of een combinatie van beide. Drukssel tracht het aanbod ook inhoudelijk sterk te profileren: niet de boekvorm op zich is waardevol maar wel wanneer inhoud en vorm elkaar versterken en elkaar een bestaansrecht geven.

Albert Bontridder, de oude veteraan van de Nederlandstalige literatuur, houdt een lezing en DRUKsel geeft van hem ook voor de eerste maal sedert (al te) lang een volwaardige dichtbundel uit.

Als tweede spreker is de Nederlandse dichter Martin Reints aangekondigd. Hij is geen veelschrijver maar zijn werk is doordrongen van een 'heldere dichtheid': elk woord is als een bouwsteen relevant voor het gedicht.

De DRUKsel-tentoonstelling is dit jaar een eerbetoon aan Karel Beunis. Zijn werk voor vooral *De Bezige Bij* is een tijdsbeeld geworden: alle boeken horen in die tijd, in dat land. Als typograaf heeft hij een beeld geschapen waardoor we die boeken kunnen plaatsen: ideologisch, cultureel, politiek. Ze geven een sfeer, een mentaliteit mee. Nu nog staan die boeken daar in hun kloekke zelfstandige bewustheid.

Sjaak Hubregtse en Jan de Jong (van Uitgeverij De buitenkant) houden een causerie over leven en werk van Karel Beunis.

Meer informatie: DRUKsel, Gentbruggestraat 106, 9040 Gent, 09.228.56.70 of 0473/50.99.18, johan.velter@druksel.be, www.druksel.be.

Dag van de Poëzie in Landgraaf, 17–18 april 2004

In het weekend van 17 en 18 april 2004 vindt in Landgraaf 'de (zesde) Dag van de Poëzie' plaats. Een keur van hoogstaande dichters uit Nederland, Vlaanderen en Zuid-Afrika treedt op voor jeugd en volwassenen. Tijdens de 'Avond van Nieuwe Poëzie' vindt de uitreiking plaats van de (tweede) Jo Peters PoëziePrijs, zondagochtend is een spetterend jeugdpoëziefestival, de gehele zondagmiddag is gevuld met poëzie voor iedereen en aansluitend kunt u samen met de deelnemende dichters genieten van een smakelijk dinerbuffet. Het geheel wordt omlijst door verrassende muzikale entr'actes.

17 april, Avond van Nieuwe Poëzie

De avond staat in het teken van de bekendmaking van de winnaar van de Jo Peters PoëziePrijs 2004. De vier genomineerde dichters lezen deze avond voor uit eigen werk. Daarnaast kunt u luisteren naar optredens van de genommeerde dichters Gerrit Kouwenaar en Willem van Toorn.

18 april, Jeugdpoëziefestival, 10.00-12.30 uur

Ruim 1700 scholieren op zeven scholen voor basisonderwijs en zeven voor voortgezet onderwijs maken in de maanden voorafgaand aan het festival kennis met poëzie. Van deze leerlingen nemen circa 150 deel aan het jeugdpoëziefestival. De 'jeugd'dichters lezen voor uit eigen werk en bespreken ook de dichtkunsten van de leerlingen.

18 april, Hoofdprogramma

De zondagmiddag en -avond is gevuld met dichters uit Nederland, België én Zuid-Afrika. Jonge en wat oudere, minderbekende en overbekende, traditionele en experimentele, gelauwerde en nóg niet gelauwerde dichters lezen voor uit eigen werk. En het zijn weer beslist niet de minsten die naar ons festival in Landgraaf komen: Remco Campert, Ilja Leonard Pfeijffer, Jane Leusink, Ruben van Gogh, Paul Hermans, Quirien van Haelen, Marjoleine de Vos, Ted van Lieshout, H.H. ter Balkt, Willem van Toorn, Lut de Block, Emma Crebolder, Leonard Nolens, Wilma Stockenström, Mustafa Stitou, Tonnus Oosterhoff, Gerrit Kouwenaar

Dichtbundel

Ter gelegenheid van de Dag van de Poëzie geeft Stichting Poëziefestival Landgraaf traditiegetrouw een dichtbundel uit. Alle dichters die deelnemen aan de (zesde) Dag van de Poëzie (dus ook de jeugddichters) schrijven speciaal voor deze bundel een (niet eerder gepubliceerd) gedicht. De vormgeving van deze bundel is van Bureau Piet Gerards, Heerlen. De bundel verschijnt in het festivalweekend in een beperkte oplage. U kunt deze bundel à € 9,00 aan de dagkassa kopen. U kunt de dichtbundel ook bestellen.

Zie: <http://www.poeziefestival.nl/dagvanpoezie2004.htm>

Antwerpen Wereldboekenstad

Begin 2003 werd Antwerpen door een internationale vakjury onder leiding van UNESCO benoemd tot 'World Book Capital 2004' wegens haar bijzonder rijk aanbod. Daarmee wordt Antwerpen na Madrid, Alexandrië en New Delhi de vierde wereldboekenstad. Voor de stad Antwerpen is deze titel de aanleiding om een uitgebreid programma op te zetten onder de noemer ABC2004. Het verhaal van ABC2004 start officieel op 23 april, de Werelddag van het Boek, en wordt geschreven door een veelvoud aan organisaties, auteurs en kunstenaars.

Sinds Antwerpen Culturele Hoofdstad 93 school maakte in Vlaanderen en Europa heeft de Scheldestad de smaak van grote culturele stadsprojecten flink te pakken. Kijk naar Van Dyck 1999, MODE2001 en vandaag naar RUBENS2004 en ABC2004,

evenementen die de culturele rijkdom van Antwerpen in de kijker zetten. Met ABC2004 wil Antwerpen duidelijk maken dat zij een boekenstad van formaat is. ABC2004 belooft een 365 dagen tellende mix van lezingen, performances, concerten, festivals, tentoonstellingen, beurzen en boekpresentaties, en ook een cocktail van stijlen, genres en mogelijkheden, voor groot en klein, voor de eerste lezer en de doorwinterde bibliofiel, voor de stadsbewoner en de bezoeker.

Het wereldboekenjaar wordt vastgelegd in drie programmaboeken die elk een periode van vier maanden omvatten. Programmaboek 1 omvat de eerste periode van bij de start op 23 april tot en met de zomer.

Thematisch is het wereldboekenjaar ingedeeld in een historisch, een actueel en een toekomstig luik. Tijdens de eerste periode ligt de nadruk op de actuele boekenstad. Het najaar zal vooral de historische boekenstad belichten. Afgesloten wordt in het voorjaar van 2005 met een blik naar de toekomst.

De actuele boekenstad

Het actuele luik van van ABC2004 belicht de hedendaagse literaire rol van Antwerpen. Antwerpen is thuishaven voor belangrijke literaire evenementen als de 'Boekenbeurs', het 'Andere Boek', 'ZuiderZinnen', 'De Nachten' en 'Dichters in het Elzenveld'. Verwacht u aan weergalozes feesteditie waarin een schare van nationale en internationale topauteurs te gast zullen zijn. Daarnaast zijn er tal van literaire en niet literaire organisaties die bijkomende manifestaties, tentoonstellingen en andere literaire momenten plannen. ABC2004 legt doorheen het jaar bijkomende accenten. Een greep uit het aanbod. De portrettenreeks 'Levende Schrijvers' zet de schrijvers die in Antwerpen wonen en werken in de kijker. Het MuHKA maakt met 'NOT DONE!' een zomertentoonstelling over het 'KUNSTenaarsboek'. Zes zomerwerken lang presenteren we u in 'Six-Pack' het beste uit allerlei literaire subculturen. Kinderen kunnen op stap in het tot 'Woordenwoud' omgetoverd openlucht beeldenpark in het Middelheim. Er staan erg verrassende lezingenreeksen op stapel. 'Stadschromosomen' vertelt het verhaal van de stad dan weer in sms-jes.

De historische boekenstad

Het historisch-museale luik van ABC2004 belicht de rol van Antwerpen in het ontstaan van de boekdrukkunst en werpt een hedendaags licht op het Vlaamse literaire erfgoed. Zowel de Stadsbibliotheek als het AMVC-Letterenhuis ontsluiten in 2004 hun collectie in een permanente opstelling. Het Museum Plantin-Moretus plant in samenwerking met het Stedelijk Prentenkabinet een dubbeltentoonstelling 'Letters proeven – Prenten smaken' over de letterproeven van Christoffel Plantin en oude grafische technieken. Museum Mayer van de Bergh tenslotte viert eind 2004 het 100-jarig bestaan met een nieuwe opstelling rond het Breviarium Mayer van den Bergh, een van de opmerkelijkste meesterwerken van de Zuid-Nederlandse miniatuurkunst. Het historische museale luik start in het najaar van 2004. Er

wordt ook een boekenstadwandeling aangeboden waarin zowel de historische en actuele boekenstad als de toekomstplannen van de stad aan bod komen.

De toekomstige boekenstad

Het toekomstluik van ABC2004 bekijkt welke rol het boek en het lezen in de toekomst kunnen en zullen spelen en hoe een stad als Antwerpen daarmee omgaat. Belangrijk zijn hierbij de plannen van de stad Antwerpen met de nieuwe centrale bibliotheek in het Permekecomplex op het De Coninckplein. Het is de ambitie van de Stad Antwerpen om 'de bibliotheek van de toekomst' te realiseren. De opening van dit prestigieuze complex valt op de laatste dag van het wereldboekjaar. Ook het Sint-Felixpakhuis behoort tot die toekomstdromen. Het stadsarchief van Antwerpen verhuist in 2005 naar het volledig gerestaureerde Sint-Felixpakhuis, waarin ook een heuse boekenstraat wordt gepland. De boekenstraat wordt het kloppend hart van het boek in Antwerpen en Vlaanderen.

Antwerpen, Stad aan de Stroom, stad van de Diamant, van Rubens en van Mode is voor één jaar lang Wereldboekstad. Eerste afspraak op het openingsweekend 'De Klank van de Stad', 7, 8 en 9 mei. Meer info op www.abc2004.be.

Dick Wessels

Nieuwe uitgaven

De vergulde maatlat/Treemapers

Eindelijk afgewerkt!

J.I. de Haan, *De zee en de dwaze vrouw*. [Uit: 'Ontwaking' (Nieuwe reeks) 8 (1908), 10/11 (okt./nov.), p. 405/406, onder de hoofdtitel 'Fijne fragmenten']. De vergulde maatlat/Treemapers, Berkel & Rodenrijs, 1997, 8 p., 15,5 × 24,5 cm, ill., gelijmd-gebroscheerd; 20 exemplaren, op de pers genummerd van I/XX t/m XX/XX. ISBN 90-71289-05-2.

Overdruk in omslag van het vijfde margedrukkersuitwisselingsproject 'De grote Nederlandse letterproef'. Gedrukt in boekdruk, het binnenwerk in 35 drukgangen, illustraties samengesteld uit typografische materialen.

Prijs € 12,-, incl. verzendkosten (door overmaking op giro 235419 t.n.v. K. F. Treebus, Berkel & Rodenrijs).

De vergulde maatlat / Treemapers, Wagnerstraat 3, Berkel & Rodenrijs.

Triona Pers

Pascal

Op de dag waarop grafici hun nieuwjaarsfeest vieren verschijnt traditiegetrouw een uitgaafje. Dit jaar is dat een letterproefje van de Pascal, *Cinq Pensées*. De Pascal is een zeer fraaie, schreefloze letter die duidelijk verschil tussen dik en dun laat zien. Voor elk van de 5 corpsen die ik bezit gebruikte ik (een deel van) de gedachte met hetzelfde nummer, zowel in het Frans als in het Nederlands. Op één bladzijde zette ik boven- en onderkast in de vorm van een zandloper.

Het boekje verschijnt in een oplage van 123 exemplaren, telt 12 bladzijden en kost € 3,00.

Haiku

Net uit is een boekje onder het (nieuwe) imprint Uitgeverij Vliedorp. Het is een uitgave in opdracht die in offset is gedrukt met een omslag van mijn hand in hoogdruk.

Marchien Hekman: *Lichte Mist*. De oplage is 150 stuks, de omvang 48 pagina's en de prijs € 10,00.

Voor relaties van Triona Pers is een klein aantal beschikbaar, de overige zijn bestemd voor de schrijfster.

Zolderman

Voor onze winkel in tweedehands boeken lieten we de internetpagina's verbeteren. U vindt ons nu op <http://www.zolderman.nl>. De site van Triona Pers wordt hier ook ondergebracht.

Meer informatie: Havenstraat 2, 9973 PL Houwerzijl, tel. 0595-577247.

Catharijne Press Miniature Books

Vincent van Gogh: *Vincent in Arles; Four Letters to Theo*.

Het 20ste boek van de Catharijne Press en het eerste boek van Trijnie Duut en Gerjan Heij. Miniatuurboek van 62 × 43,5 mm met 5 full-colour illustraties. 64 pagina's. Gezet uit 6 punts Swift op Hahnemühle Ingres. Typografie van Chang-Chi Lan-Ying. Gedrukt door Printingoffice Jan de Jong. Gebonden in geel linnen met blauwe schutbladen en blauwe kapitaalbandjes. Oplage: 200 exx. Prijs: € 80 excl. btw en porto.

Catharijne Press Miniature Books, Evertsenlaan 5a, 6881 GA Velp, telefoon 026 - 327 31 27, e-mail catharijnepress@tiscali.nl

Post

's Hertogenbosch, 31 oktober 2003

Geachte heer Den Breejen,

Bij uw post dd. 16-10-2003 waarmee U vraagt mijn jaarlijkse Donatie te willen storten via de ingesloten acceptgirokaart trof ik een zogenaamde flyer aan van werkplaats Fijnhout.

Ook ik word helaas getroffen door de bezuinigingen aan het kabinet opgelegd door min. Zalm (vvd!) en braaf overgenomen door Christen Democraat Johannes Petrus (J.P.) Balkenende! Onze Nationale Rots in de Branding! Derhalve moet ik alle zeilen bijzetten om mijn atelierruimte zien te behouden en daarmee onderdak voor mijn machinerie. Dus dit jaar helaas géén donatie mijnerzijds voor Drukwerk in de Marge. Mijn marginale bestaan laat dit thans niet toe! Neen, zeg Balkenende dat ik mij verantwoordelijk acht voor het in stand houden van ons nationaal Erfgoed! De vrijheid van drukpers heeft het Christelijk woord destijds bij zijn voorouders gebracht. Hoera, hoera, hoera! voor deze groote Nederlander.

Ik was ooit zeer betrokken bij de Stichting als mede-initiatiefnemer van de technische werkgroep wat leidde tot de uitgave van: Tot de laatste bout, geredigeerd door Post van der Molen. Als u met de loep in de deelnemerslijst kijkt vindt u onder die loep bij enkele namen een minuscuul sterretje.

Dat kleine sterretje is voor de echte sherlock Holmes onder ons 't bewijs van echte inzet c.q. bijdrage aan de stichting.

Doch wanhoop niet, uit het oog is niet uit het hart.

J.W. Verbeek

1000 Known Faces – Het gutsen is begonnen!

Ik ben bezig met de voorbereidingen voor het maken van een dik plaatjesboek. De plaatjes in dat boek zijn allemaal portretten van, op welke manier dan ook, bij iedereen of zeer velen, bekende mensen en ze zullen gaan worden gedrukt van linoleumsnedes in de zogenaamde verloren-snedetechniek (ik ga die techniek hier niet uitleggen maar hij werkt). De voorstellingen ofwel de portretten zijn afgeleid van foto's en, in het geval van figuren die voor de uitvinding van de fotografie leefden, tekeningen of schilderijen, zoals ik die op het internet heb gevonden.

Het zoeken naar die plaatjes is veel werk. Ik heb ondertussen ca. 2200 portretten verzameld en aldus bewerkt dat ze in die verloren snede techniek op prachtig

witte papieren in de mooiste zwarten en grijzen zijn te reproduceren.

Voor wat ik van plan ben is 2200 plaatjes nog niet genoeg. Ik denk dat ik er ongeveer 3000 nodig heb. Ik heb er zoveel nodig omdat het boek, dat trouwens *Thousand Known Faces* gaat heten, een zogenaamd flipboek wordt zoals ik er al eerder heb gemaakt, van een boswandelingetje dat *Tachtig Stappen* heet, en van een wapperend vlaggetje dat *Wind* heet. Die boekjes zijn simpele animatie's die je met de hand, door de pagina's van het boekje voor je neus langs te laten flapperen, in beweging laat komen.

Thousand Known Faces wordt de animatie van een act, uitgevoerd door duizend bekende mensen die samen één kop worden die allerlei gezichtsuitdrukkingen aanneemt. Op die manier wordt de volgorde bepaald waarin ze verdeeld worden over de duizend pagina's. Dus Ruud van Nistelrooy (een stervoetballer) die juicht na een doelpunt en op volgende pagina dan Enrico Caruso (een stertenor) die met z'n kop in een bijna gelijke iets verdraaide stand, met z'n mond iets meer of minder ver open, een aria zingt en op de daarop volgende pagina George W. Bush (je weet wel) die een vlammende toespraak staat te houden of dat Willy Brandt (inder-tijd bondskanselier van West Duitsland) zich er staat te scheren. Ik moet daarom een ruime keuze aan portretten hebben met allemaal een duidelijke gezichtsuitdrukking. Een enkel geposeerd portret kan er wel tussendoor als een bruggetje naar een volgende gekke bek maar daartoe gebruik ik liever de portretten van figuren die leefden voor de uitvinding van de fotografie want uit die tijd zijn de portretten altijd geposeerd omdat dat toen haast niet anders kon.

Diegenen die mij plaatjes toesturen zullen ook met hun eigen portret in het boek worden opgenomen. Dat is een beloning maar het heeft ook een andere zin. Ik kom dat portretje zelf maken en kan dan uitmaken welke uitdrukking de geportretteerde heeft en wat de stand van zijn of haar hoofd is. Met deze portretten kan ik dan de hiaten in die animatie invullen.

Verder hoort het bij het concept dat de portretten op het wereldwijde web zijn gevonden. De bron is digitaal, wat het wordt is 'dead media' ofwel inkt op papier. En dan niet toner die door een printer op het papier is gespetterd maar smeuge vette inkt die van echte drukvormen (linoleumsneden) onder hoge spanning op het papier is gedrukt. Een gescande foto uit een boek, krant of tijdschrift of van een ansichtkaart past niet in dit concept want dat is van 'dead media' naar digitaal, dus precies andersom en trouwens veel ingewikkelder.

Wat betreft 'dead media'; die term wordt gebezigd voor media die overbodig zijn of dat dreigen te worden en die dan uiteindelijk alleen nog maar voor de lol of om hun schoonheid worden toegepast. Met de uitvinding van de telegraaf en de telefoon werden de rooksignalen een dead medium, inmiddels dreigt de gewone analoge telefoonverbinding een dead medium te worden, de klassieke hoogdruk is het

natuurlijk allang maar inmiddels ook de foto gemaakt met een filmrolletje, het super 8 filmpje, de geluidsband en het cassettebandje, de elpee, de floppy-disk, etc. Dat je in korte tijd een archief van duizenden plaatjes kunt aanleggen is dankzij 'new media'. Stel je voor dat ik die portretten allemaal uit kranten en tijdschriften had moeten knippen om vervolgens elk plaatje met een potloodje als een legpuzzel te verdelen in vier tonen verlopend van zwart naar wit en ze dan ook nog had moeten gaan selecteren om ze zo achter mekaar te krijgen dat ze een animatie zoals ik die wil zouden vormen. Daar was ik een heel leven zoet mee geweest en er dus nooit aan begonnen.

Voor nadere informatie: folkertsmabij@zonnet.nl, telefoon 06 30188199

Ch. Sytze Folkertsma

P.s.: Leden van koninklijke huizen zijn uitgesloten, tenzij ze zichzelf tot vorst hebben verklaard, zoals Napoleon.

Colofon

Deze nieuwsbrief is een uitgave van de Stichting Drukwerk in de Marge.

Voorzitter: Jan Keijser, Leidse Slootweg 4, 2481 KH Woubrugge, gkjeijser@cs.com

Secretaris: Jan Molendijk, Bronforel 2, 2318 MD Leiden, DidM@jmolendijk.com

Penningmeester: Frans den Breejen, Korte Vleerstraat 8, 2513 VM Den Haag, frans@denbreejen.nl

Nieuwe leden/adreswijzigingen graag doorgeven aan de penningmeester.

Nieuwsbrieven verschijnen 4 maal per jaar, halverwege de maanden maart, juni, september en december. Kopij voor de nieuwsbrief dient uiterlijk de eerste van de betreffende maand binnen te zijn.

Bijdragen liefst per email naar nieuwsbrief@boekproductie.nl, of per post naar Nieuwsbrief Stichting Drukwerk in de Marge, Herengracht 51, 1015 BC Amsterdam (op flop of op papier getypt, zo niet in elk geval duidelijk geschreven).

Redactie: Alex Barbaix, Lothar Miklei, Sander Pinkse